

IZGOVOR LATINSKOG JEZIKA U HRVATSKOJ

ANTUN SLAVKO KALENIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 807.1:808.62-4
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1994-03-30
Received

Budući da danas u izgovoru latinskog jezika u Hrvatskoj vlada zbrka, došlo je do toga da hrvatska mladež ne zna ni klasični ni tradicionalni izgovor. A kad već stvari tako stoje, Mate Križman u *Glasniku Hrvatskoga društva klasičnih filologa* svjetuje da upravo ondje pretiskan članak profesora Gortana - *Tradicionalni i klasični izgovor latinskog jezika* - bude poticajem za raspravljanje o tom problemu. Potaknut spomenutim člankom pisac ove rasprave postavlja pitanje o tome da li se moramo stidjeti što latinski jezik još i sada živi kod Hrvata u svagdašnjoj uporabi u tradicionalnom izgovoru, ili što poznavanje klasičnih jezika kod nas iz dana u dan biva sve slabije. Budući da se u pretiskanom članku radi o dogovoru o izgovoru, u njemu se latinski izgovor - dakle: problem nauka o jeziku koji je u sebi i po sebi nezavisan - miješa s politikom. Profesor Gortan, budući upućen hrvatskom samozatajnosti i sklon jugoslavenskom jedinstvu, tvrdi da jugoslavenske države nisu vezane nikakvim posebnim nacionalnim tradicijama latinskog izgovora. Ali, jer kod Hrvata stvari stoje daleko drugačije nego što kaže, već se samo po sebi razumije zašto su sve tadašnje jugoslavenske države osim Hrvatske i Bosne i Hercegovine prihvatile klasični izgovor što ga je predložio pisac. Što se pak tiče današnjeg izgovora latinskog jezika u Hrvatskoj, treba razmisliti nije li kudikamo više stvar u tome da Hrvatima najveću poteškoću stvara neznanje klasičnih jezika. No zaključno je pitanje ipak ovo: zašto se danas pretiskuje unitaristički intoniran članak?

Zbrka. U izgovoru latinskog jezika danas u Hrvatskoj - a pogotovo kod današnje hrvatske mladeži - vlada zbrka. Došlo je naime dotle da pripadnici čitave jedne generacije ne poznaju ni klasični izgovor latinskog jezika ni tradicionalni. Klasični izgovor latinskog jezika ne poznaju zato što se on zbog nemogućnosti točnog utvrđivanja ritma, tempa i modulacije i ne može dokraja naučiti, nego samo približiti klasičnomu, i jer smo s druge strane, hoteći ugoditi našim govornim organima, dopustili da se umjesto konsonantskoga *u* izgovara aspirant *v*, a da se mjesto aspiriranih eksploziva *kh* i *ph* izgovaraju spiranti *h* i *f*.

Međutim, većina pripadnika te generacije ne poznaje ni tradicionalni izgovor latinskog jezika jer ga nisu imali od koga naučiti. Tko je tomu kriv?

Philologorum classicorum societatis Croaticae Nuntius X, Zagrabiae MCMXCIII. U *Glasniku* Hrvatskoga društva klasičnih filologa, u Zagrebu, 9. srpnja 1993. Mate Križman piše ovako: "Prošlo je već više nego pola stoljeća otkako se prema zamisli prof. Gortana u nas nastoji uvesti klasični latinski izgovor, a ipak se čini da u tom poslu nismo daleko odmaknuli. Dapače, nemalo članova Društva misli da je stanje u tom pogledu sada gore nego prije, da je latinski izgovor kakav danas odjekuje na satovima iz latinskoga po našim školama, kakav čujemo u seminarima i na vježbama u okviru fakultetske nastave, odnosno dok sami sebe oslušujemo pri nijemu čitanju - naprosto nepodnošljiv. U takvu, tako reći općem raspoloženju među nama Odbor je Društva prepoznao jedno od pitanja trenutka za našu struku koja u ovom broju upućujemo kolegi Aleksandru Sunku. A kao poticaj za obnovu vaših razgovora i razmišljanja o tome nudimo vam da ovdje još jednom pročitate članak prof. Gortana u *Živoj antici* iz 50-ih godina." Tako piše Mate Križman na prvoj stranici spomenutoga *Glasnika*, na drugoj slijedi "Pitanje s povodom (upućeno prof. A. Sunku)", a na stranicama 3-7 slijedi pretisak spomenutog članka pokojnog prof. Veljka Gortana pod naslovom "Tradicionalni i klasični izgovor latinskog jezika".

Stid. U onome što piše Mate Križman istina je da je prošlo već mnogo desetljeća otkako se u Hrvatskoj nastoji uvesti klasični latinski izgovor i da u tom poslu nismo daleko odmakli, a istina je i to da je u tom pogledu stanje u nas sada gore nego prije. Dodajem međutim ovdje i ono što je Mate Križman u svome obraćanju kolegicama i kolegama Društva zaobišao kao manje važno, a to je činjenica da se preinačenje izgovora latinskog jezika - to jest: zamjenjivanje tradicionalnog izgovora klasičnim - istovremeno provodilo na području čitave bivše Nove Jugoslavije i da su ga klasični filolozi manje više uspješno proveli u svim bivšim jugoslavenskim državama osim u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. A kasnije ću reći i to zašto mislim da ovu činjenicu nipošto ne smijemo smatrati manje važnom. Nego, da se vratimo ponovo tekstu Mate Križmana, najprije pitanje: da li je latinski izgovor kakav danas odjekuje po Hrvatskoj doista nepodnošljiv i da li je to doista jedno od pitanja trenutka za našu struku? Ako je tomu tako, onda bismo se mi, klasični filolozi, morali toga stidjeti. Ili bi se u najmanju ruku morao stidjeti narod što ga je snašlo takvo školstvo.

Čuvstvo se stida nalazi s onu stranu znanosti i zato ne podliježe egzaktnoj kontroli znanstvene metodologije. No unatoč tomu često ga ne možemo zaobići

ni u najozbiljnijim znanstvenim raspravama kao što se nije moglo zaobići ni u spomenutom pretiskanom članku, bez obzira na to što ga je pisac, kako nam sâm kazuje, nastojao utemeljiti isključivo na naučnoj istini. U tome naime članku, već na samom početku,¹ piše i ovo: "Da ustane iz groba Ciceron i da čuje kako čitamo njegove govore, jedva bi ih prepoznao i zacijelo bi nas nazvao barbarima što toliko iskrivljujemo akustičnu sliku njegove umjetničke proze." Ovdje je dakle posrijedi stanovita bojazan da bi Ciceron u tom slučaju u našem izgovoru latinskog jezika mogao zapaziti našu slabost.

Ako se čuvstvo stida i nalazi s onu stranu znanosti i ako i ne podliježe egzaktnoj kontroli znanstvenih metoda, ipak se redukcijom fenomenološke analize može utvrditi da je stid strah od toga da izlazi na vidjelo neka naša slabost, a naredna, dublja redukcija pokazuje da je stid zapravo strah od toga da ćemo kod stanovitoga bližnjega ili bližnjih izazvati gadenje. Čega nas dakle sve to može biti stid u pogledu današnjega latinskog izgovora u Hrvatskoj?

Bez obzira na to što se slažem s onima koji misle da će onaj tko ne zna cijeniti vlastitu narodnu predaju teško znati cijeniti tuđu, nipošto ne mislim da to onda znači da se vlastite navike, ako su loše, ne smiju mijenjati boljima. Ali - da li je to loše što latinski jezik, premda službeno mrtav, u hrvatskoj govornoj komunikaciji još uvijek živi, i to u najrazličitijim životnim okolnostima, ne samo u općenju među pravnicima, liječnicima, biologima i drugim stručnjacima nego i u svagdašnjem govoru čitavoga hrvatskog puka kad su posrijedi riječi grčkoga i latinskog podrijetla? Ili, ako to nije loše, da li je onda možda loše to što živi upravo u ovakvu obliku u kakvu živi, to jest: u akustičkoj slici tradicionalnog izgovora? Ako nam se ni to ne može s ozbiljnim razlozima zamjeriti, da li nas onda smije biti stid, kad već latinski jezik u Hrvatskoj živi takav kakav živi, da svoju djecu učimo pravila kad se *c* ima čitati kao *c*, a kad kao *k*, i kad *t* kao *t*, a kad kao *c*, i unatoč tomu što se u spomenutom pretiskanom članku² misli da bi bilo dobro da u početnoj nastavi otpadnu kao suvišna ta "razna pravila"? Nema sumnje da će svaki nepristran promatrač reći da nas to ne samo ne smije biti stid, nego da smo u početnoj nastavi naprotiv dužni učenike učiti upravo pravila toga do danas u Hrvatskoj još uvijek živoga tradicionalnog izgovora latinskog jezika.

A što ćemo sa sladokuscima? Prigovori jezičnih sladokusaca da se pod ovim tradicionalnim uvjetima izgovaranja latinskog jezika ne može ispravno

¹ Str. 3 na kojoj članak i započinje.

² Str. 6.

oslušivati kreketanje žabā - o kreketanju se žabā govori i u spomenutome članku³ - nipošto se ne mogu ozbiljno uzimati u obzir jer - ništa jednostavnije od toga: onaj tko je već naučio latinski, taj će posve lako znati i to kako su klasični pisci izgovarali pojedine glasove, i to ne napola - kako se predlaže u članku kada se svjetuje da se umjesto konsonantskoga *u* i aspiriranih eksploziva *kh* i *ph* izgovaraju spiranti *v*, *h* i *f* - nego u onoj mjeri u kojoj mu to omogućuju rezultati suvremene znanosti. Ugađanje, naime, našim govornim organima kakvo se predlaže u članku nema dobrog opravdanja, tim više što naša mladež koja uči engleski vrlo uspješno izgovara englesko *w* koje odgovara latinskomu konsonantskom *u*, a Nijemci, čiji jezik i danas uči priličan broj naše mladeži, konsonante *k*, *p* i *t* ionako izgovaraju kao *kh*, *ph* i *th*. To pak što se ne može točno utvrditi ritam, tempo i modulacija klasičnog izgovora latinskog jezika - kao što se to ne može utvrditi ni za koji mrtvi jezik - zacijelo nikoga ne mora biti stid.

I da završimo o stidu: ima u učenju klasičnih jezika nešto čega se mi u Hrvatskoj, htjeli ne htjeli, ipak na neki način moramo stidjeti, nešto što pokazuje našu slabost: znanje klasičnih jezika kod mladih naraštaja postaje sve lošije i lošije. A to je doista pitanje trenutka za našu struku. Da bismo lakše došli do odgovora na to pitanje, osvrnut ću se najprije na pretiskani članak.

Izgovor latinskoga i politika. Nauk o jeziku je o sebi i za sebe zacijelo nezavisan nauk - govorim naravno o njemu ovdje na idealnoj razini - dok politika naprotiv nema takvih ograničenja i zadire u sve, pa i u nauk o jeziku. Kada se pak govori o dogovoru o izgovoru, govori se zacijelo i o političkom činu. Zato je posve razumljivo da se i u pretiskanome članku nauk o jeziku i politika na neki način prepleću, a najizričitije ondje gdje se govori na primjer o tome kako je u Njemačkoj u mnoge škole bio uveden klasični izgovor, ali da je Hitler uspostavio tradicionalni, ili kako je protivnik klasičnog izgovora Rimska kurija.⁴ No kada već govorimo o Nijemcima, trebalo bi uzeti u obzir i to da su oni posljednji od velikih europskih naroda koji je u službenom općenju napustio latinski jezik. Što se pak tiče Rimske kurije, ona ga se ne odriče ni danas.

A sada se vratimo u Hrvatsku. Još jednom ponavljam: oni koji i dalje žive u Hrvatskoj i govore hrvatski trebalo bi da ne gube iz vida da je u znanostima, pravu, medicini, biologiji i drugima, još uvijek posve živ hrvatski tradicionalni izgovor latinskog jezika, da i ne spominjemo njegov život u svagdašnjem govoru

³ Str. 5.

⁴ Str. 6-7.

u riječima ne samo latinskoga nego i grčkog podrijetla. Vidik je doduše pišćev u spomenutome pretiskanom članku mnogo širi. Njegove oči obilaze jednakim interesom cijeli svijet. Hrvatska je sama premalena. Članak je tiskan u *Živoj antici*, u Makedoniji, i zato je posve razumljivo što se pisac obraća jugoslavenskim, a tek samo usput i hrvatskim filozofima. U narednome ću izlaganju navesti za to čitav niz dokaza, ali na početku ono do čega bi nam, makar iz pukog poštovanja prema našim precima, trebalo biti vrlo stalo i što ne bismo smjeli ravnodušno mimoići: jer kada se u članku govori da "mi u pitanju izgovora latinskog jezika nismo vezani nekim posebnim nacionalnim tradicijama",⁵ onda se to ponajmanje može ticati Hrvatske u kojoj je sve do polovice prošlog stoljeća latinski jezik zajedno sa svojim tradicionalnim izgovorom živio, štoviše bio službenim, u Hrvatskom saboru i u kojoj su se do u naše stoljeće doktorske disertacije pisale upravo tim latinskim jezikom. U sažetku - *Résumé*⁶ - izričito stoji napisano: "Après avoir constaté que la prononciation traditionnelle de plus en plus perd du terrain, il propose de la remplacer dans les écoles yougoslaves par celle classique, la seule qui puisse rendre à la prononciation du latin l'unité si nécessaire." Dakle: "Pošto je /pisac/ ustanovio da tradicionalni izgovor sve više gubi tlo, predlaže da ga se u jugoslavenskim školama zamijeni onim klasičnim, jedinim koji može izgovoru latinskoga povratiti toliko potrebno jedinstvo."

Hrvatska samozatajnost. Što se tiče jugoslavenskog jedinstva, mnogim se hrvatskim intelektualcima mora priznati da su mu svojom samozatajnošću na najrazličitije načine i vrlo često u najboljoj namjeri nastojali ići na ruku. Ta koliko ih je bilo među nama koji su u jugoslavenskoj zajednici naroda i narodnosti gledali jedinu sretnu budućnost ne samo za ostale jugoslavenske narode nego i za vlastiti narod. Možda se tako može objasniti i činjenica da se i u spomenutome članku za volju onoga "unité si nécessaire" - toliko potrebnog jedinstva - ostavljaju po strani u Hrvatskoj općenito prihvaćene riječi *nauk*, *znanost* i *povijest* te se umjesto njih radije rabe rusizmi i internacionalizmi kao što su to u Srbiji općenito prihvaćene riječi *nauka* i *historija*. Riječ *nauk* doduše danas neki u Hrvatskoj smatraju zastarjelom i rabe je samo u riječi *vjeronauk*, dok inače za latinsko *doctrina* radije govore *učenje*. No činjenica da riječ *nauka* u Srbiji, kao uostalom i u ruskome, pokriva oba latinska termina, to jest i termin

⁵ Str. 7.

⁶ Str. 7.

doctrina i termin *scientia*, i da se u hrvatskome riječi *učenje* i *znanost* vrlo često preklapaju, ovdje očito ne igra odlučujuću ulogu, tim više što se ne preklapaju uvijek.

Na hrvatsku tradicionalnu samozatajnost u spomenutome članku upućuje i to što se tu izriče mišljenje da ne bi bilo loše kad bi pod utjecajem klasičnog izgovora latinskog jezika i neke riječi iz našega svagdašnjeg govora promijenile svoj izgled.⁷ Upravo se zato smatra pohvalnim i to što izgovori *Lakedemon* i *Kipar* uspješno potiskuju hrvatske tradicionalne izgovore *Lacedemon* i *Cipar*, ono dakle što se u Srbiji, gdje *demokratija* vrlo uspješno potiskuje *demokraciju*, zbiva uz kudikamo manje otpora. Ali takvi se jezični uspjesi kod Srba lako mogu razumjeti ako se uzme u obzir da kod njih predaja izgovora latinskog jezika nema ni izdaleka tako duboke korijene kao ova u Hrvatskoj.

U zaključku se pak toga članka kaže: "Ne moramo uvijek tapkati među posljednjima. Uklonimo iz naših škola kasnolatinski tradicionalni izgovor i zamijenimo ga klasičnim!"⁸ Ovdje se dakako može govoriti i o nekoj vrsti tapkanja. Ali se zato zacijelo ne može reći da Englezi ili Francuzi u klasičnim jezicima tapkaju za stanovnicima Sjedinjenih Američkih Država samo zato što je klasični izgovor uveden u cijelosti u američke škole i što njihovi najnoviji udžbenici tradicionalni izgovor ni ne spominju, isto kao što se ne može reći da Hrvati tapkaju za Srbima samo zato što su Srbi uveli u cijelosti klasični izgovor, a Hrvati još nisu. Ne kanim ovdje nikoga niti hvaliti niti kuditi. Ali danas, kada nakon događaja u Borovu Selu i drugdje budućnost jugoslavenske zajednice naroda i narodnosti ne izgleda više tako plodno kao prije niza desetljeća kad je objavljen spomenuti članak, očito treba pitati i o smislu te hrvatske tradicionalne samozatajnosti.

Pitanje trenutka. Što se pak tiče pitanja trenutka za našu struku o kome govori Mate Križman, to očito nije pitanje izgovora latinskog jezika u našim školama kao što ni za našu jezičnu kulturu uopće nije pitanje trenutka da se za volju znanstvene istine švedski grad *Göteborg*, umjesto *Geteborg*, kako smo navikli, počinje nazivati *Jötebôrj*, kako to izgovaraju Švedani. Jer glavni se problem u učenju klasičnih jezika s kojim smo danas suočeni nahodi u činjenici da naša mladež sve slabije poznaje klasične jezike, a kudikamo se manji problem nahodi u tome što današnji intelektualci ne izgovaraju riječi klasičnih jezika

⁷ Str. 6.

⁸ Str. 7.

onako kako su ih izgovarali obrazovani predstavnici klasičnih naroda u klasičnom razdoblju. To naime što je Goethe (Goetheov se primjer spominje i u članku)⁹ *pygã* izgovarao *pijĩ*, nipošto ne znači da su intelektualci toga vremena slabije razumijevali grčke pisce od današnjih koji tu riječ izgovaraju *pegé*.

Zaključak. Upitajmo se sada zašto su svi osim Hrvata u bivšoj Novoj Jugoslaviji tako lako prihvatili klasični izgovor kakav se predlaže u spomenutom članku. Odgovor na to pitanje je ovaj: iz istih onih razloga zbog kojih su ga i u Sjedinjenim Američkim Državama lakše prihvatili od Engleza. Ostali naime iz bivše Nove Jugoslavije nisu vezani ni za kakvu čvrstu tradiciju izgovaranja latinskog jezika.

Da li je dakle baš sada trenutak da Hrvati, koji imaju golemu baštinu latinske književnosti i u čijem svagdašnjem životu taj i takav latinski još uvijek živi na mnogo načina, ulaze u manje-više uspješno provedene reforme izgovora latinskog jezika ostalih država bivše Nove Jugoslavije, ili je naprotiv trenutak da se vrate svojoj bogatoj predaji i da na njenim temeljima tek pokušaju dalje uspješno graditi svoja znanja? Pisac ovih redaka misli da se treba najprije osloniti na nešto što već čvrsto postoji, to jest na tradiciju izgovora latinskog jezika koja još uvijek živi i u svagdašnjem govoru u Hrvatskoj, a tek onda, kad budemo već sigurni u to da smo svoje školstvo izliječili od zla koje ga je u pogledu učenja klasičnih jezika snašlo, loših udžbenika i lošega nastavnog kadra, da razmišljamo i o velikom idealu jedinstva.

Zaključno je pitanje ipak ovo: zašto Odbor Hrvatskoga društva klasičnih filologa danas pretiskuje unitaristički intoniran članak? Ja odgovor na to pitanje ne znam, mogu ga samo nagadati.

⁹ Str. 7.

A. S. Kalenić: THE PRONUNCIATION OF LATIN IN CROATIA

S u m m a r y

Confusion reigns in the pronunciation of Latin in Croatia, and young people know neither the classical nor the traditional pronunciation of Latin. Therefore Mate Križman suggests that the article by professor Gortan on *Traditional and Classical Pronunciation of Latin*, just reprinted in the *Bulletin of the Croatian Association of Classical Philologists*, should serve as the basis for the discussion of the problem. Prompted by the article, the author of the present work wonders whether we ought to be ashamed that Latin survives in Croatia in its traditional pronunciation, or rather that the knowledge of classical languages is becoming worse. Since the reprinted article is concerned with conventions about pronunciation, the problem - essentially a linguistic one and therefore independent - is confused with politics. Professor Gortan, with Croatian self-denial and in favour of Yugoslav unity, asserted that Yugoslav member states were not tied to any traditions of Latin pronunciation. But since the matter with the Croats is far different from what he says, it is self-evident why all Yugoslav member states had accepted the classical pronunciation as suggested by the author, except Croatian and Bosnia and Herzegovina. As for the present-day pronunciation of Latin in Croatia, it should be considered whether it is more to the point that the Croats have difficulties because they do not know classical languages. But the concluding question is this: why do we reprint an article with unitarianist leanings today?